

بسم الله الرحمن الرحيم

کرونا و مقایسه کرامت انسانی در

نظام مردم سالاری دینی و لیبرال سرمایه‌داری

طرح مسئله:

شیوع بیماری کرونا سبب شکل‌گیری شرایط دشوار و بحرانی در بسیاری از کشورهای دنیا شده است. وقتی این بیماری وارد ایران شد، دولت‌ها و رسانه‌های غربی فرصت مناسبی پیش‌روی خود دیدند تا فشار رسانه‌ای و روانی بر ملت و دولت ایران را افزایش دهند و رنج کرونا بر جامعه و حکومت ایران را مضاعف کنند. اپیدمی کرونا اما، خیلی زود کشورهای غربی را نیز در نوردید و در شرایط کنونی آمریکا و انگلیس وضعیت بسیار وخیم‌تری از ایران در این زمینه دارند. یکی از موضوعات اساسی بشر که در بحران کرونا نظام‌های سیاسی را به آزمون واداشت، چگونگی مواجهه آن‌ها با انسان و توجه به تکریم و کرامت انسان بوده و هست. این نوع مواجهه با رویکرد و نگرش مکاتب فکری این نظام‌های سیاسی به انسان رابطه وثیقی دارد، بنابراین بررسی مقایسه‌ای چگونگی مواجهه جمهوری اسلامی ایران و کشورهای غربی با بحران کرونا، از یک منظر بررسی مقایسه‌ای کرامت انسان در نظام مردم‌سالاری و لیبرال سرمایه‌داری غرب است.

در مطلب پیش رو ابتدا به چستی کرامت انسان و جایگاه آن در مکتب اسلام و اندیشه غرب می پردازیم و سپس توجه و یا عدم توجه به کرامت انسان در جلوگیری از بحران کرونا را با مقایسه اقدامات جمهوری اسلامی ایران و دولت های انگلیس و آمریکا (به عنوان نمایندگان اصلی لیبرال سرمایه داری) بررسی می کنیم.

مفهوم شناسی کرامت

واژه کرامت (به فتح کاف و میم) در لغتنامه دهخدا هم به معنای بزرگی ورزیدن، سخاوت و جوانمردی و هم به معنای بزرگ داشتن کسی آمده است. در سایر فرهنگ لغت ها، همچون فرهنگ عمید نیز همین معانی و نیز معنای ارجمندی برای آن تعریف شده است. در زبان انگلیسی این واژه با مفاهیمی همچون Dignity (وقار، شأن، مقام، بزرگی)، Benevolence (سخاوتمندی، خیرخواهی) و... معنا شده است. معنای کرامت اما در زبان خود، یعنی زبان عربی، عمق بیشتری دارد. در عربی کرامت اسم اِکرام است و گاهی به جای آن به کار می رود. طبق تعریف راغب اصفهانی از این مفهوم روشن می شود که صفت کَرَم وقتی متصف به خداوند شود، اسمی است که از احسان و انعام پروردگار خبر می دهد و وقتی متصف به انسان می شود اسمی است که خبر از اخلاق و رفتار پسندیده انسان می دهد و به طور کلی هر چیز شریفی در محدوده جنس خودش با وصف کریم بیان می شود.

این بررسی لغوی از منظر شناخت مفهوم کرامت در قرآن و سپس مقایسه نگاه اسلام و غرب در این موضوع اهمیت دارد که در ادامه به آن می‌پردازیم.

کرامت انسان در قرآن و حدیث

کرامت انسان در قرآن را باید ذیل مفاهیمی همچون کَرَم و اکرام شناخت. مهمترین بعدی که خداوند انسان را تکریم داشته، برتر دانستن او بر سایر موجودات است که در آیه ۷۰ سوره الاسراء به روشنی می‌فرماید: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا»؛ و حَقًّا که ما فرزندان آدم را (به وراثت از پدر به وسیله نعمت های مادی و معنوی) کرامت و شرافت بخشیدیم، و آنها را در خشکی و دریا (بر مرکب های مناسب) سوار کردیم و آنها را از انواع پاکیزه ها (چیزهایی که ملایم طبع آنهاست) روزی کردیم، و آنها را بر بسیاری از آفریده های خود (از جانداران و اجنه و اغلب فرشته ها) برتری کامل دادیم.

به گفته قرآن پژوهان آیه مذکور مهمترین آیه مورد بحث در زمینه کرامت انسانی است که پاسخ گوی پرسش های مهمی پیرامون کرامت انسانی می باشد. ظاهر این آیه «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ» افزون بر این که جای هیچ گونه شکی در تکریم انسان از جانب خداوند باقی نمی گذارد، بیانگر کرامت ذاتی او نیز هست، یعنی این که انسان فی نفسه صرف نظر از آن که پیرو دین خاصی باشد یا نباشد، از این کرامت الهی برخوردار است. مفسران شیعه، از جمله علامه طباطبایی (ره) این موضوع را تأیید می کنند و ایشان عموم

مشرکان، کافران و فاسقان را مشمول این نوع کرامت می‌دانند. علامه طباطبائی در تفسیر این آیه می‌گوید: «ظاهر آن است که این آیه بیان حال عموم بشر است. با چشم‌پوشی از اختصاص برخی از انسان‌ها به کرامت خاص الهی در قرب و فضیلت روحی آن‌ها، این کرامت عموم مشرکین و کافران و فاسقان را شامل می‌شود.»^۱

در همین رابطه می‌توان به نامه امام علی (ع) به مالک اشتر نیز استناد کرد که در آن امام خطاب به مالک می‌فرماید: «وَأَشْعِرُ قَلْبَكَ الرَّحْمَةَ لِلرَّعِيَّةِ وَالْمَحَبَّةَ لَهُمْ، وَاللُّطْفَ بِهِمْ، وَلَا تَكُونَنَّ عَلَيْهِمْ سَبْعًا ضَارِيًا تَغْتَنِمُ أَكْلَهُمْ، فَإِنَّهُمْ صِنْفَانِ: إِمَّا أَخُ لَكَ فِي الدِّينِ، وَإِمَّا نَظِيرُ لَكَ فِي الْخَلْقِ، يَفْرُطُ مِنْهُمْ الزَّلُّ، وَتَعْرِضُ لَهُمُ الْعِلَلُ، وَيُؤْتِي عَلَى أَيْدِيهِمْ فِي الْعَمَلِ وَالْخَطَا، فَأَعْطِهِمْ مِنْ عَفْوِكَ وَصَفْحِكَ مِثْلَ الَّذِي تُحِبُّ أَنْ يُعْطِيَكَ اللَّهُ مِنْ عَفْوِهِ وَصَفْحِهِ، فَإِنَّكَ فَوْقَهُمْ...» (مهربانی و محبت و لطف به رعیت را شعار قلب خود قرار ده، بر رعیت همچون حیوان درنده مباش که خوردن آنان را غنیمت دانی، که رعیت بر دو گروهند: یا برادر دینی تواند، یا انسان‌هایی مانند تو، که خطاهایی از آنان سر می‌زند، علل گناهی بر آنان عارض می‌شود، و گناهانی از آنان به عمد اشتباه بروز می‌کند، پس

۱- مصطفی سلیمی زارع و کاظم قاضی‌زاده، (۱۳۸۶)، «کرامت انسانی در پرتو قرآن و روایات»، مجله بینات،

همان گونه که علاقه داری خداوند بخشش و چشم پوشی را به تو عنایت نماید رعیت را مورد عفو و چشم پوشی قرار بده. ...»^۲

کرامت ذاتی انسان که از سوی خداوند بعنوان یک حق ذاتی اعطاء شده است مصادیق مختلفی در آیات قرآن دارد که در ذیل از باب نمونه به برخی از آنها اشاره می شود:

۱- اولین مصداق کرامت خداوند به انسان را می توان اعطای مقام خلیفه الهی به انسان دانست که در آیه ۳۰ سوره بقره بر آن تصریح شده است: «وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً. قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ. قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ» (و (به یاد آر) هنگامی که پروردگارت به فرشتگان گفت: همانا من در روی زمین جانشینی قرار خواهم داد (نماینده خدا در آنجا یا جانشین ساکنان پیشین منقرض شده آنجا) گفتند: آیا در آن کسی را (جانشین) قرار می دهی که فساد می انگیزد و خون ها می ریزد؟! در حالی که ما تو را با توصیف به کمالات تسبیح می گوئیم و (از هر عیب و نقصی) تقدیس می کنیم خدا گفت: بی تردید من چیزی می دانم که شما نمی دانید.)^۳

مقام خلیفه الهی طبق تفاسیر قرآن، همچون تفسیر المیزان تنها مختص حضرت آدم و یا پیامبران معصوم نبوده است، بلکه همه انسان ها را شامل می شود، اما این مقام به صورت

۲- نهج البلاغه، نامه ۵۳، ترجمه حسین انصاریان.

۳- تمامی ترجمه های آیات قرآن در این نوشتار از ترجمه آیت الله مشکینی گرفته شده است.

بالقوة در انسان وجود دارد و فعلیت بخشیدن به آن وابسته به این است که انسان اراده و اختیارش را در راه خدا به کار گیرد یا در خدمت شیطان.

۲- دومین بُعد از کرامت خداوند در حق انسان در چگونگی خلقت آدمی تعریف شده است. خداوند در آیه ۴ سوره تین می‌فرماید: «لقد خلقنا الإنسان في أحسن تقويم»، (که به یقین ما انسان را در بهترین اعتدال و استقامت (در جسم و روان) آفریدیم (قامت مستقیم، اعضاء متناسب، بشره ظاهر، مغز متفکر، روح قابل فضایل دادیم) همچنین در آیه ۳ سوره تغابن نیز می‌فرماید: «خلق السماوات والأرض بالحقّ و صوركم فأحسن صوركم وإليه المصير» (آسمان‌ها و زمین را به حق (برای هدفی والا و عقلانی) آفرید و شما را (به این شکل خاص) مصور نمود و تصویرتان را (به لحاظ تناسب اعضا با اهداف روانی و صفات انسانی) زیبا کرد، و بازگشت (شما و دیگر زنده‌ها) به سوی اوست)

مفسرین و قرآن پژوهان این دو آیه را به معنای کرامت خداوند در حق انسان می‌دانند از این منظر که او را در بهترین ترکیب و صورت آفریده است. بسیاری از ترجمه‌های فارسی این آیات گویای این است که منظور از بهترین صورت و ترکیب انسان در این آیات، برخورداری انسان از تناسب و تعادل ظاهری و قوای باطنی همچون عقل و روح الهی است.

۳- دیگر کرامت خداوند در حق انسان، برتر دانستن انسان و مسجود ملائکه قرار گرفتن است که در آیات فوق نیز مستتر بوده، ولی آیات فروان دیگری بر این موضوع

تصریح می کنند، از جمله در آیه ۲۹ سوره الحجر که می فرماید: «فَإِذَا سُوِّتَهُ وَ نَفَخَتْ فِيهِ مِنْ رَوْحِي فَفَعَوْا لَهُ سَاجِدِينَ» (پس چون آن را درست کردم و در آن از روح خود (روح مبارک و شایسته منسوب به خودم) دمیدم، همگی برای (تعظیم) او سجده کنان به رو درافتید). (قرآن کریم، ترجمه آیت الله مشکینی) و نیز در آیه ۹ سوره سجده آمده است: «و نَفَخَ فِيهِ مِنْ رَوْحِهِ وَ جَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَ الْأَبْصَارَ وَ الْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ» (سپس اعضاء او را (در رحم مادر) کامل کرد و از روح خویش در وی دمید؛ و برای شما (انسان ها وسیله درک محسوسات مانند) گوش و چشم ها و (وسیله درک معقولات مانند) دل ها قرار داد، حال آنکه بسیار اندک سپاس می گزایید).

۴- اکرام ذاتی انسان در آیه ۷۰ سوره اسراء (که در مقدمه بحث آمد)، در واقع وجه تمایز انسان از سایر موجودات را بیان می کند و این وجه تمایز خود بُعدی دیگری از کرامت خداوند به انسان است که همانا اعطای عقل به آدمی است. انسان تنها موجود برخوردار از عقل است که به واسطه آن کرامت دیگری شامل وی شده و آن اراده و حق انتخاب است که سایر موجودات نیز از این حق بی بهره اند. در قرآن کریم، آیات مختلفی به صورت مستقیم و یا غیرمستقیم بر اختیار و اراده انسان تأکید دارند، از جمله آیه ۳ سوره انسان می فرماید: «أَنَا هَدَيْنَا السَّبِيلَ أَمَّا شَاكِرًا وَ أَمَّا كَفُورًا» (همانا او را به راه راست (در ابعاد زندگیش به هدایت تکوینی و تشریعی) راهنمایی کردیم، خواه سپاسگزار باشد خواه ناسپاس).

همچنین آیاتی که پیامبر اکرم (ص) را در مقام تذکردهنده معرفی می کند نیز گویای این است که اختیار انسان را مفروض دانسته است. آیه ۴۸ سوره شوری، «فَأَنْ أَعْرَضُوا فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا أَنْ عَلَيْكَ أَلَّا الْبَلَاغُ» (پس اگر از (دعوت) روی برتابند (تو را نکوهشی نیست، زیرا ما) تو را بر آنان نگهبان نفرستاده ایم، بر عهده تو جز رساندن (پیام دین) نیست (و اعتقاد قلبی و التزام عملی و جزاء دنیوی و اخروی آنها وظیفه تو نیست).

موضوع آزادی و اختیار انسان در روایات مختلفی نیز وجود دارد و از جمله امام علی (ع) می فرمایند: «لا تكن عبد غيرك وقد جعلك الله حراً»؛ (برده هیچ کس مباش؛ زیرا خداوند ترا آزاد آفریده است). و یا امام حسین (ع) در روز عاشورا سعی کردند با یادآوری ارزش آزادگی، لشکر باطل را از خواب بیدار کنند و فرمودند: «یا شیعه آل سفیان ان کم یکن لکم دین و کنتم لاتخافون المعاد فکونوا أحراراً فی دُنیاکم»؛ (ای پیروان آل سفیان! اگر شما دین ندارید و از روز قیامت نمی ترسید، پس [لااقل] در زندگی خود آزاده باشید).

آزادی در این سخنان ائمه معصومین (ع) البته به معنای آزادگی و شرافت است که به صورت ذاتی در انسان وجود داشته و او را از فرو رفتن در پستی ها نجات می دهد. در مجموع با توجه به این آیات و احادیث می توان گفت خداوند نظر ویژه ای به کرامت انسان داشته و در واقع کرامت را در ذات انسان و همراه با خلق او قرار داده است، از این رو، در اسلام همه ابناء بشر با یکدیگر برابرند و آن که از تقوای بیشتری برخوردار

است، بر سایرین ترجیح دارد. بر این موضوع در آیه ۱۳ سوره حجرات تصریح شده است: «یا ایها الناس انا خلقناکم من ذکر و أنثی و جعلناکم شعوباً و قبائل لتعارفوا اِنَّ اَکرمکم عند الله اتقاکم اِنَّ الله علیم خبیر.» (ای مردم، بی تردید ما همه (افراد نوع) شما را از یک مرد و زن (آدم و حوا) آفریدیم، و یا هر فرد شما را از یک پدر و مادر خلق کردیم، و شما را قبیله‌های بزرگ و کوچک قرار دادیم تا همدیگر را بشناسید (پس در میان شما برتری نژادی نیست بلکه) مسلماً گرامی‌ترین شما در نزد خدا پرهیزکارترین شماست همانا خداوند بسیار دانا و آگاه است).

موضوع ترجیح یکی بر دیگری به نوع دیگری از کرامت اشاره دارد و آن کرامت اکتسابی است. کرامت اکتسابی به معنای درجات والایی است که یک انسان می‌تواند کسب کند و این نوع از کرامت ریشه در همان کرامت ذاتی دارد، بدین معنا که انسان با برخورداری از فطرت الهی، عقل و اختیار که از وجوه کرامت ذاتی هستند، می‌تواند تقوای بیشتری کسب کند و البته کسب تقوی زمینه کسب شرافت و بزرگی، که معانی کرامت هستند را نیز فراهم می‌کند.

کرامت انسانی در جمهوری اسلامی و نشانه‌های توجه به آن در بحران کرونا

کرامت انسان در نظام جمهوری اسلامی (به عنوان یک نظام مردم‌سالار دینی) که هدفش اجرای احکام و شریعت اسلام و تشیع است، اهمیت زیادی دارد. این موضوع در قانون اساسی جمهوری اسلامی مورد توجه قرار گرفته و در بند ششم اصل دوم این

قانون که پایه‌های اعتقادی حاکمیت سیاسی را معرفی می‌کند بدان تصریح شده است. همچنین در اصل نوزدهم، هرگونه برتری جویی قومی و نژادی ردّ شده و چنین آمده است: «مردم ایران از هر قوم و قبیله ای که باشند از حقوق مساوی برخوردارند و رنگ و نژاد و زبان و مانند این ها سبب امتیاز نخواهد بود.»

در همین جهت به بند نهم از اصل سوم قانون اساسی نیز می‌توان استناد کرد که در آن تصریح شده است: «دولت جمهوری اسلامی ایران برای رسیدن به اهداف اصل دوم مکلف به رفع تبعیضات ناروا و ایجاد امکانات عادلانه برای همه در تمام زمینه های مادی و معنوی می باشد.»^۴

توجه نظام جمهوری اسلامی به کرامت انسان در حوزه عمل نیز بروز و ظهور چشم‌گیری داشته است. این موضوع نیازمند بررسی و تشریح زیادی است، اما به جهت محدودیت‌های این نوشتار در اینجا به صورت مختصر نگرش‌ها و اقدامات کلی بعد از انقلاب اسلامی که گویای توجه به کرامت انسان است را می‌توان در این موارد دید:

مواردی همچون: تأسیس نظام جمهوری اسلامی بر اساس رأی و نظر مردم و تداوم این امر با انتخابات‌های مختلف؛ توجه به حقوق اقلیت‌ها همچون آزاد دانستن آنان در

^۴ - اکبر عروتنی موفق، (۱۳۹۶)، «مبانی کرامت انسانی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه پژوهش‌های

انقلاب اسلامی، شماره ۲۰، صص ۱۵۵-۱۷۲.

اجرای مراسم دینی خود، توجه به حقوق سیاسی آن‌ها از طریق اعطای فرصت نمایندگی مجلس؛ رعایت حقوق اجتماعی افراد جامعه و احقاق حق آنان با برخورد با مجرمین؛ رعایت حریم خصوصی افراد؛ توجه به اقشار مستضعف جامعه و موفقیت نسبی در رعایت عدالت؛ تأمین امنیت و استقلال ایران که جایگاه مهمی در فراهم‌سازی عزت ایرانیان در سراسر دنیا دارد؛

آنچه در اینجا مدّ نظر بوده چگونگی مواجهه جمهوری اسلامی با بحران کرونا و رعایت کرامت انسانی در مهار این بحران است. در این زمینه نکات ذیل را می‌توان گفت:

۱- جمهوری اسلامی ایران از همان زمانی که نسبت به شیوع کرونا در ایران اطمینان یافت، برای مهار این بیماری وارد عمل شد. البته شبهاتی در زمینه عدم ورود به‌هنگام و ترجیح دادن حضور در انتخابات بر مقابله با کرونا وجود دارد، اما این شبهه از دلایل محکمی برخوردار نیست، چرا که تصمیم‌گیری بسیاری از کشورها برای مقابله با این بیماری نوپدید معمولاً همراه با تأخیرهایی بوده است و به‌عنوان مثال نوع مقابله ایتالیا، آمریکا، انگلیس، ترکیه و فرانسه و بسیاری از کشورها در ابتدای کار همراه با فرصت‌سوزی و تأخیر بوده است. کرونا یک بیماری ناشناخته است و بسیاری از کشورها تجربه مقابله با این نوع اپیدمی که شیوع بسیار سریعی دارد را نداشته‌اند، بنابراین فرصت‌سوزی‌ها در این زمینه تا حدود زیادی طبیعی و قابل توضیح است.

۲- با اطمینان یافتن مسئولان کشور از اپیدمی کرونا، با این که این موضوع ابتدا از قم، پایگاه انقلاب و تشیع، آغاز شد، تمامی دستگاه‌ها و نهادهای کشور برای مهار این بیماری و درمان مبتلایان بسیج شدند و به‌ویژه علمای شیعه تقابل ساختگی میان علم و دین را مردود دانسته و نظرات عالمان تجربی و پزشکان را ارجح دانستند. این موضوع بدین معناست که علما و فقهای شیعه حفظ سلامت انسان‌ها را بر مناسک دینی ترجیح می‌دهند و حتی اگر زمانی امر بین رعایت حلال و حرام و حفظ جان دایر باشد، حفظ جان مهم‌تر است و اکل میته در شرایط بیم از دست رفتن جان حلال دانسته می‌شود. بر این اساس مراکز دینی و زیارتی برای جلوگیری از ابتلا به کرونا به‌سرعت تعطیل شد و حتی با افرادی که تلاش کردند با اغراض خاصی وارد حرم‌های مقدس شوند، برخورد صورت گرفت.

۳- ارزش و کرامت ذاتی انسان‌ها در اسلام و توجه جمهوری اسلامی به این موضوع ایجاب می‌کند که در درمان بیماران تمایزی میان هیچ قوم و نژادی قائل نباشد، هرچند تفاوت‌های طبقاتی، مشکلات زیادی را ایجاد کرده است، اما جمهوری اسلامی در درمان بیماران و از جمله درمان بیماران کرونایی هیچ‌گاه مواجهه قوم‌گرایانه یا مذهب‌گرایانه نداشته و همه اقوام و مذاهب در این زمینه از فرصت برابر برخوردار بوده‌اند و اگر کمبود امکاناتی در برخی شهرهای مرزی مشاهده می‌شود، برخاسته از کمبود بودجه و امکانات و نگاه مرکز‌گرایانه‌ی همه نظام‌های سیاسی است، نه نگرش قومی و مذهبی؛

۴- علاوه بر موضوع فوق، دولت ایران ابلاغ کرد که اتباع افغانستانی حاضر در کشور به جهت مشکلات بیمه‌ای به صورت رایگان درمان شوند. دکتر جهان‌پور، سخنگوی وزارت بهداشت در این زمینه تأکید کرد: ایران با وجود تحریم‌های ظالمانه آمریکا و مشکلاتی که دارد، همان امکاناتی که در درمان ویروس کرونا در اختیار شهروندان خود قرار می‌دهد، به صورت رایگان در خدمت اتباع خارجی به خصوص مهاجرین افغانستانی می‌گذارد. این اقدام ایران قدردانی مقامات افغانستان را در پی داشت. همچنین اردوگاه الغدیر سیستان و بلوچستان که پذیرای اتباع بیگانه زیادی است و اتباع مبتلا به کرونا از سراسر کشور به این مرکز ارجاع داده می‌شوند، روزانه حدود ۱۰۰ هزار نفر را غربالگری کرده و این محیط دائما ضد عفونی می‌شود.

۵- در درمان بیماران کرونایی دولت ایران تلاش کرد فقر و مشکلات مالی افراد مانعی در درمان و یا سبب تأخیر در درمان آن‌ها نشود. طبق دستور وزیر بهداشت به دانشگاه‌های علوم پزشکی، هزینه درمان و خدمات درمانی به افرادی که فاقد پوشش بیمه، بی بضاعت و یا اتباع خارجی هستند، از محل منابع طرح تحول نظام سلامت محاسبه و در حساب‌های بستانکار آن دانشگاه لحاظ می‌شود. همچنین مسئولان بیمه سلامت تصمیم گرفتند تا تمامی افراد مشکوک به بیماری کرونا و فاقد بیمه که در بیمارستان بستری می‌شوند را بلافاصله بیمه کرده و در صورت توانایی مالی، خودشان حق بیمه را پرداخت می‌کنند؛ اما در صورت عدم توانایی مالی، با بررسی یک روزه وضعیت مالی آنان - که

قبلا یک ماه زمان می‌برد- سهل‌ترین شرایط برای پرداخت حق بیمه آنان در نظر گرفته شود.

۶- تلاش نیروهای نظامی ایران، سپاه، ارتش، بسیج، نیروی انتظامی و وزارت دفاع در زمینه مهار کرونا و درمان بیماران کرونایی، ضمن این‌که تعهد آنان به حفظ امنیت و سلامت مردم ایران را نشان می‌دهد، توجه آن‌ها به عزّت و کرامت انسان را نیز بازگو می‌کند. ایجاد نقاهتگاه برای بیماران کرونایی که روند درمان را طی کرده‌اند، از جمله اقدامات مهم در این زمینه است. سردار فتحیان، مشاور وزیر بهداشت در ستاد ملی مبارزه با کرونا، در ۲۷ فروردین تعداد تخت‌های این نقاهتگاه‌ها را ۱۴ هزار و ۳۶۷ تخت که توسط سپاه پاسداران و ۶۰۰۰ تخت که توسط ارتش راه‌اندازی شده است، بیان کرد. چنین اقدامی با این حجم و سرعت در هیچ کشور اروپایی وجود ندارد و بدین معناست که نیروهای نظامی نه تنها دغدغه حفظ سلامت افراد مبتلا را دارند، بلکه بهترین اقدام را برای جلوگیری از شیوع این بیماری و به‌ویژه جهت سلامت ماندن خانواده‌های این بیماران انجام داده‌اند.

۷- از دیگر نشانه‌های توجه نهادهای انقلابی به کرامت و ارزشمندی انسان‌ها، حضور مخلصانه شمار زیادی از بسیجیان و طلاب در بیمارستان‌ها است. این اقدامات ایمانی، کمک‌های مومنانه و انسان‌دوستانه، مواسات از داشته‌ها به مستمندان از سوی اکثریت

ملت ایران بویژه اقشار انقلابی و مذهبی نقش زیادی در افزایش روحیه کادر درمانی داشته و اعتماد به نفس آن‌ها برای مقابله با کرونا را بالا برده است.

۸- تدفین و خاکسپاری فوتی‌های کرونایی توسط طلب و روحانیون نیز نمونه بارزی از توجه نیروهای مذهبی به عزت و کرامت انسان است. با وجود خطراتی که تدفین و خاکسپاری جنازه‌های کرونایی دارد، اما از آنجا که در مذهب و فرهنگ اسلام، احترام به میت اهمیت زیادی دارد و در فرهنگ عمومی ایران نیز فراموشی نزدیکان فوت شده دشوار است، بنابراین برخورد کرامت‌مندانه طلب با جنازه این افراد و تلاش برای رعایت احکام شرعی، علاوه بر این که رعایت کرامت انسانی را نشان می‌دهد، رعایت آرامش روحی اقوام این مرحومین را نیز بازگو می‌کند و رعایت آرامش و توجه به احساسات افراد خود وجهی دیگر از توجه به کرامت انسانی است.

کرامت انسان در لیبرال - سرمایه داری

لیبرال سرمایه‌داری که در عمل به‌جای لیبرال دموکراسی نشسته است، ادعای اصلی خود را توجه به انسان می‌داند و معتقد است انسان نقطه آغاز هرگونه طرح و اندیشه‌ای درباره هستی و جهان محسوب می‌شود. این دیدگاه اگر از سوی فلاسفه‌ای همچون کانت صادقانه بیان می‌شد، در عمل به نسبت زیادی دگرگون شد و سرمایه‌داری و منفعت‌طلبی مادی جای توجه به انسان را گرفته است.

اساساً کرامت انسانی به معنایی که در اسلام گفته شد، در تفکر غرب وجود ندارد. در حالی که در سیره و سنت پیامبر اعظم (ص) و آیات قرآنی از ۱۴۰۰ سال قبل، ارزش و کرامت ذاتی انسان مورد توجه بوده است، مفهوم کرامت در غرب جدید چندان ریشه-دار نیست و همین معنا نیز از سوی سرمایه‌داری صنعتی نیز به شدت محدود و در معرض خطر قرار گرفته است. در غرب باستان رواقیون از حقوق طبیعی انسان صحبت می‌کردند و این دیدگاه را از یک منظر می‌توان به معنای ارزش ذاتی که آن‌ها برای فرد قائل بودند، تلقی کرد، اما اولاً این معنا در اندیشه آنان کاملاً ماده‌گرایانه بود و بنابراین آن‌ها تمامیت انسان و ابعاد روحانی او را در نظر نداشتند و ثانیاً در دوران تاریک حاکمیت کلیسا، آن‌قدر علیه انسانیت اقداماتی صورت گرفت که احیاء انسان‌گرایی کلاسیک به سادگی ممکن نبود. اتفاقاً در اواخر قرون وسطی اولین ندهایی که در دفاع از انسان مطرح شد، متأثر از توجه متکلمین و فلاسفه مسیحی همچون اکهارت، توماس آکوئیناس، راجر بیکن و... به علم النفس و دانش طب ابن سینا بود.

در دوران غرب جدید مفهوم کرامت را با واژه **dignity** تعریف می‌کنند. در دوران جدید این مفهوم اولین بار توسط کانت مورد توجه جدی قرار گرفت، هرچند جان لاک، قبل از وی مقدمات این بحث را فراهم کرده بود. در نظام فکری کانت، آدمیان از جایگاه ویژه‌ای برخوردارند. انسان دارای یک ارزش ذاتی است و همین امر او را از مخلوقات دیگر متمایز می‌کند. «کرامت، نخستین و ابتدایی‌ترین ضمانت اجرایی در زندگی انسان‌هاست که بر اساس آن، انسان فارغ از همه ویژگی‌های نژادی، دینی و....

از ارزش ذاتی یکسان و جایگاه ویژه ای برخوردار است»^۵ کانت این ارزش ذاتی را در برخورداری انسان از عقل می‌داند و معتقد است انسان در همه زمان‌ها و مکان‌ها دارای ارزش ذاتی است و نباید آن را به چشم ابزار و شیء مورد توجه قرار داد.^۶

روشن است که تشریح اخلاق و انسان‌شناسی کانت که موضوع کرامت انسانی را باید در آن‌ها قابل جستجو کرد، در اینجا ممکن نیست، ضمن این که خوانش‌های متفاوتی هم از این موضوعات در فلسفه کانت وجود دارد، اما آنچه در اینجا مهم است این که هرچند کانت قائل به ارزش ذاتی برای انسان است، اما وی ارزش‌های ذاتی را مربوط به عالم ذوات فی‌نفسه (نومن) می‌داند که باید در جهان پدیدار (فنومن) عملیاتی شوند و در جهان پدیدار هم با قانون و قرارداد انسانی سروکار داریم.^۷ بدین ترتیب ارزش‌های ذاتی در جهان واقع مشروط می‌شوند. مشروط شدن حقوق ذاتی انسان امری کاملاً عقلانی و لازم است، اما این مشروط شدن در دوران بعد از کانت، ذاتی بودن ارزش‌ها را به حاشیه راند و ارتباطش را با جهان معقولات از دست داده و کاملاً به ورطه محسوسات تنزل می‌یابد. این مشکل با آنچه کانت در بنیاد مابعدالطبیعه اخلاق (که به

۵- محمود صابری، «کرامت انسان از دیدگاه کانت»، پایگاه فرهنگی راسخون، قابل دستیابی در آدرس:

<https://rasekhoon.net>

۶- همان.

۷- مرتضی روحانی راوندی و سیدحمید طالب‌زاده، (۱۳۹۰)، «انسان‌شناسی در اندیشه کانت»، فصلنامه متافیزیک،

سال سوم، شماره ۱۱ و ۱۲، صص ۷۳-۸۸.

اخلاق ناب می‌پردازد) و نقد عقل محض (که به اخلاق عملی می‌پردازد) می‌گوید بی‌ارتباط نیست. وی در اولی سعی دارد اخلاق را کاملاً از مبانی تجربی مبرا کند و البته در مقدمه آن کتاب معتقد است طبیعت را باید به اخلاق اطلاق کرد و در دومی راه را برای مطالعه تجربی انسان باز می‌کند و مهم‌تر این که در رساله انسان‌شناسی از منظر پراگماتیکی، طبیعت انسان را در پیوند با وجوه اجتماعی آن یعنی تمدن، جامعه‌پذیری و تربیت بحث می‌کند،^۸ بنابراین انسان‌شناسی کانت که زمینه خوانش دوگانه عقلی-تجربی او را فراهم می‌کند، سبب می‌شود ارزشمندی ذاتی و کرامت ذاتی انسان از جانب نگرش تجربی به او زیر سؤال رود.

اگر فلسفه کانت در مجموع احترام به ارزش ذاتی انسان و پایبندی به حقوق او را برمی‌انگیخت، اما جریان اصلی فلسفه غرب با اصالت دادن به تجربه و محسوسات، زمینه سیطره سودگرایی و منفعت‌طلبی را فراهم کرد و کرامت انسان در چنین شرایطی دستخوش سود و زیان سرمایه‌داری قرار گرفته است. سردمداران اندیشه سودمندگرایی در غرب افرادی بودند که از دل تجربه‌گرایی سربرآوردند. اساساً سودمندگرایی (فایده-گرایی) بیشتر از سوی اندیشمندان انگلیسی همچون جرمی بنتام و جان استوارت میل مطرح و دنبال شده است که در سنت فکری تجربه‌گرایی پرورش یافته‌اند. بدین ترتیب

^۸ - اعظم محسنی و یوسف شاقول، (۱۳۹۰)، «جایگاه انسان‌شناسی در نظام اخلاقی کانت»، فصلنامه پژوهش‌های

فلسفی، سال دهم، شماره ۱۸، صص ۲۴۱-۲۱۹.

نتیجه تنزل از عالم معقولات به محسوسات، افتادن در ورطه منفعت و لذت بود، بنابراین هرچند برخی قوانین در کشورهای غربی و همچنین منشور حقوق بشر بر کرامت انسان تأکید دارند، اما تعریف ارزش‌ها و هنجارها بر مبنای تجربه و حواس، خطر نگرش سوداگرایانه را به دنبال دارد. این وضعیت سبب شده تا انسان در جریان اصلی اندیشه غرب بیشتر در مقام ابزار و وسیله دیده شود و البته در اواخر قرن بیستم متفکران انتقادی تلاش کردند با برجسته کردن علایق ارتباطی انسان (زبان و گفتگو) از این نگرش ابزاری بکاهند، اما شیوع کرونا و شیوه مواجهه دولت‌های غربی نشان داد که دولت‌های غربی در مواقع بحرانی به همان نگرش‌های اصلی خود نسبت به انسان که همانا نگرشی سوداگرایانه است، باز می‌گردند.

کرامت انسانی در پرتو بحران کرونا در غرب

عملکرد دولت‌های غربی، به‌ویژه انگلیس و آمریکا در مواجهه با بحران کرونا، موضوع ضرورت توجه به کرامت انسان و نقد بی‌توجهی غرب به آن را این روزها در رسانه‌های غربی برجسته کرده است. جاناتان کوپر، متخصص حقوق بشر، در یادداشتی در پایگاه Oxford Human Rights Hub از عملکرد دولت انگلیس و بی‌توجهی آن به «حق کرامت انسان» انتقاد کرد و خواستار تصویب قوانین محکمی جهت دفاع از این حق شد.^۹ همچنین جان استونس‌تریت و شین موریس، سازندگان برنامه رادیویی BreakPoint (که مسائل سیاسی را از زاویه نگرش مسیحی تحلیل می‌کند) معضل

^۹ - <http://ohrh.law.ox.ac.uk/dignity-the-right-to-life-and-the-coronavirus/>

بازگشایی مشاغل در آمریکا را در مقابل افزایش شیوع کرونا مورد بررسی قرار داده‌اند و ضمن مهم دانستن هر دو موضوع، نسبت به از بین رفتن کرامت انسانی در چنین وضعیتی هشدار داده و تأکید می‌کنند که «مسیحیان نباید اجازه دهند برچسب قیمت روی افراد گذاشته شود.»^{۱۰}

با این حال مروری بر رفتارهای دولت‌های غربی امید مسیحیان را نا امید می‌کند و نشان می‌دهد حق کرامت انسانی در این کشورها به سادگی زیر سؤال می‌رود. در این باره **نشانه‌های قابل توجهی** وجود دارد:

۱- اولین موضوع در چگونگی رویارویی دولت‌های غربی با کرونا را هنگامی که هنوز این اپیدمی در غرب چندان شیوع نیافته بود، می‌توان دید و آن سرقت تجهیزات پزشکی این کشورها توسط یکدیگر بود. اولین نمونه درگیری در این زمینه در اوایل ماه مارس (اسفند ۱۳۹۸) بین جمهوری چک و ایتالیا اتفاق افتاد. چک ۱۱۰ هزار ماسک ایتالیا را توقیف کرد. این مشکل تنها پس از تلاش‌های دیپلماتیک حل شد. ایتالیا خود مشکل دیگری با فرانسه داشت. ماسک‌های خریداری شده از سوی یک شرکت بهداشتی و درمانی سوئد از چین در روز ۳ مارس (۱۳ اسفند ۹۸) در فرانسه توقیف شد. دولت سوئد در این چارچوب وارد عمل شد تا ماسک‌هایی را که قرار بود به ایتالیا و اسپانیا فرستاده شود را از وضع مصادره خارج کند. پس از تلاش دیپلماتیک، فقط نیمی از ماسک‌ها به ایتالیا و اسپانیا ارسال شدند. این شرکت اعلام کرد که آن‌ها سفارشات آینده را از طریق بلژیک به ایتالیا و اسپانیا ارسال می‌کنند. آلمان نیز اجازه نداد ۲۴۰ هزار

^{۱۰} - <https://www.christianheadlines.com/columnists/breakpoint/jobs-or-lives-upholding-human-dignity-and-fighting-coronavirus.html>

ماسک به سوئیس از این کشور صادر شود و در روز ۸ مارس (۱۸ اسفند ۹۸) محصولات مذکور را توقیف کرد. در این میان دولت آمریکا از همه فعال تر بود و فرانسه اعلام کرد ماسک و سایر محصولات محافظتی را که از چین سفارش داده و هزینه آن پرداخت شده، آمریکا تصاحب کرده است. آلمان نیز اعلام کرد که آمریکا ۲۰۰ هزار ماسک محافظتی این کشور را ضبط کرده است. «اندرئاس گایزل»، نماینده مجلس در آلمان، با انتقاد از این اقدام آمریکا، آن را «راهزنی دریایی مدرن» توصیف کرد. جنگ ماسک در خود آمریکا و بین ایالات و دولت فدرال نیز گسترش یافت و سه میلیون ماسک خریداری شده از سوی ایالت ماساچوست، به وسیله یک آژانس دولتی فاقد نام در بندر نیویورک مصادره شد.^{۱۱}

۲- دولت آمریکا در درمان بیماران کرونایی رفتار نژادپرستانه‌یی در پیش گرفته است. طبق گزارش روزنامه واشنگتن پست در حالی که ۳۰ درصد از جمعیت شیکاگو سیاهپوست هستند، اما ۷۰ درصد از افرادی که در این شهر بر اثر کرونا جان خود را از دست داده‌اند، سیاهپوست می‌باشند. اوضاع در منطقه «میلواکی» بدتر از شیکاگو است: سیاهپوستان، ۲۶ درصد از جمعیت این منطقه را تشکیل می‌دهند، اما ۷۳ درصد از تلفات ناشی از ابتلا به کرونا مربوط به سیاهپوستان می‌شود. نسبت جمعیت سیاهپوستان به تعداد تلفات مبتلا به کرونا در «میشیگان» نیز ۱۴ درصد به ۴۱ درصد است و در لوئیزیانا نسبت این آمار ۳۲ به ۷۰ درصد است و در مریلند نیز علیرغم آنکه ۳۰ درصد از جمعیت را

^{۱۱} - «کرونا چگونه غرب وحشی را زنده کرد؟»، باشگاه خبرنگاران جوان، قابل دستیابی در آدرس: <https://www.yjc.ir/fa>

سیاهپوستان تشکیل می دهند، ۴۰ درصد از آمار و ارقام مرگ و میر ناشی از ابتلا به کرونا به سیاهپوستان مربوط می شود.^{۱۲}

۳- چندی پیش روزنامه «دیلی تلگراف» انگلیس نیز با استناد به یک دستورالعمل رسمی در ایتالیا گزارش داد با شدیدتر شدن کرونا، مقامات رُم تصمیم دارند به مبتلایانی که بالای ۸۰ سال سن دارند یا به خاطر بیماری های زمینه ای وضعیتشان وخیم است، خدمات مراقبت های ویژه ارائه ندهند. روزنامه گاردین در یادداشتی به قلم «جاناتان ایوز»، معاون مرکز اخلاق پزشکی دانشگاه بریستول، نیز از احتمال چنین تصمیمی در انگلستان خبر داد و واشنگتن پست نیز در گزارشی نوشت: وضعیت شوکه کننده کرونا در آمریکا می تواند منجر به تصمیم مشابه ایتالیا در دادن اولویت پایین تر به افراد مسن و مبتلایان به سرطان شود. درباره اسپانیا نیز انتشار ویدئویی که در آن پزشکی با چشم های گریان می گفت: «افراد بالای ۶۵ سال بایستی وسایل کمک تنفسی شان قطع شود تا برای افراد جوان تر مورد استفاده قرار بگیرد. به سالمندان مسکن می زنند تا درد نکشند.» نشان داد توجه به دولت های غربی کرامت انسانی را با محاسبه سود و زیاده مورد توجه قرار می دهند.^{۱۳}

۴- چگونگی مواجهه با اجساد بیماران کرونایی نیز نشانه دیگری از بی توجهی به کرامت انسان در غرب و به ویژه در آمریکاست. جزیره هارت نیویورک که زمانی شاهد دفن دسته جمعی قربانیان جنگ های داخلی آمریکا بود، این روزها شاهد گورهای دسته جمعی برای دفن قربانیان کرونا در آمریکاست، به گونه ای که هر ۱۰ جنازه را در یک

۱۲ - <http://sobhe-no.ir/newspaper/911/5/36972>

۱۳ - <https://www.mashreghnews.ir/news/1054902>

گور و آن هم با استخدام زندانیان دفن می کنند. جالب این که در همین شرایط مسلمانان نیویورک تمام تلاش خود را به کار گرفته اند تا اموات مسلمان را با نهایت احترام دفن کرده و همانند اجساد غیر مسلم با آن ها رفتار نمی کنند.^{۱۴}

نتیجه گیری

از آنچه گذشت می توان لغزنده بودن نگاه غرب به انسان را استنباط کرد، به این معنا که هرچند در ظاهر دولت های غربی همواره از توجه به انسان و رعایت حقوق وی سخن می گویند، اما این نوع توجه پیوند زیادی با نظام اقتصادی آنان دارد. توضیح این که سرمایه داری غرب به رفاه انسان توجه و تأمین زندگی مرفه برای او را مدّ نظر دارد، اما این توجه بیشتر بدین سبب است که شهروند غربی بتواند کار کند، مالیات پردازد و طغیان نکند. البته این اهداف هم قابل دفاع بوده و همه نظام های سیاسی باید این کارکردها را مدّ نظر قرار دهند، اما این نگاه چون انسان را بیشتر موجودی مادی می - نگرد، نه در مقام خلیفه الهی، بنابراین وقتی امر بین منافع اقتصادی و دفاع از انسان دایر شود، سرمایه داری غرب منافع اقتصادی را ترجیح می دهد. از اینجا می توان چگونگی برخورد دولت های غربی با مردم سایر کشورها و به ویژه کشورهای غرب آسیا را فهم کرد.

در مقابل ارزش ذاتی انسان و نگاه یکسان به همه انسان ها یک اصل بسیار مهم در ادیان الهی و به ویژه در دین اسلام محسوب می شود. البته در عمل کمبود امکانات رفاهی و مشکلات اقتصادی در کشورهای اسلامی و از جمله ایران، که البته بخشی از آن نیز به

دلیل اعمال فشارها و تحریم‌ها از سوی غربی‌هاست، بسیاری از اوقات کرامت و ارزش انسان را در معرض تهدید قرار می‌دهد، اما در مجموع نگرش ذات‌گرایانه به کرامت انسانی و متصل دانستن کرامت انسان به مبانی محکم دینی سبب می‌شود تا در مواقع بحرانی حفظ جان انسان‌ها اولویت یابد و تمام تلاش‌ها برای رعایت این اصل صورت گیرد. عملکرد جمهوری اسلامی در زمینه کرونا که تحسین بسیاری از دانشمندان دنیا و رضایت نسبی مردم در داخل را با همه شرایط تنگنای تحریمی داریم برانگیخته است، این موضوع را به روشنی بیان می‌کند.

تجربیات حاصل از تحریم و مدیریت تبعات اقتصادی کرونا

به پیوست نکات و پرسمانی در باره سهام عدالت

تجربیات حاصل از تحریم و مدیریت تبعات اقتصادی کرونا

مقدمه

پیوستن به سازمان تجارت جهانی (WOT) همواره مورد منازعه طرفداران و منتقدان این موضوع بوده است. در حالی که طرفداران الحاق، پیوستن به این سازمان را باعث حذف از گردونه اقتصاد در دنیا دانسته و آن را عامل نابودی اقتصادی ایران دانسته اند، منتقدان نیز پیوستن به این سازمان در شرایطی که صنایع داخلی توان رقابت با رقبای خارجی را ندارند عامل فروپاشی اقتصادی ایران می دانستند. اما گسترش شدید تحریم ها در نگاه کارشناسان به پیوستن به سازمان تجارت جهانی را تحت تأثیر قرار داد. بحران های سیاست خارجی ایران و عدم رابطه با کشورهای اثرگذار و به دنبال آن تحریم های چندجانبه و سازمان ملل موجب غلبه نگاه عدم پیوستن ایران به سازمان تجارت جهانی شد.

تحریم ها نشان داد که اقتصاد امروز به یک سلاح تبدیل شده است و کشورها برای سلطه بر دیگران از آن استفاده می کنند. بحران مالی جنوب شرق آسیا در سال ۱۹۹۷، جنگ تجاری بین چین و آمریکا بر سر تعرفه فولاد و برخی کالاهای دیگر، تحریم ایران، کره شمالی و ونزوئلا بیانگر جایگاه استفاده از اقتصاد در سیاست است. در ایران

نیز با گسترش تحریم ها ساختارهای اقتصادی ایران به تدریج تغییر کرد؛ نگرش به درون کشور تقویت شد و بنگاه های اقتصادی که وابستگی کمتری به خارج از کشور داشتند توانستند موفقیت بیشتری داشته باشند و از طرف دیگر صنایعی که وابستگی بیشتری به خارج از کشور داشتند با آسیب های جدی مواجه شدند. تحریم ها باعث تغییر در کنار برخی عوامل فرهنگی و ملی باعث به وجود آمدن ساختار اقتصادی خاصی در ایران شد به گونه ای که تاب آوری اقتصاد ایران را بالا برد.

شیوع ویروس کرونا به عنوان یک بحران جهانی بسیاری از کشورها را از لحاظ اقتصادی تحت تأثیر قرار داد با این تفاوت که میزان آسیب پذیری کشورها به یک اندازه نبود. ملت و دولت ایران عملکرد تحسین برانگیزی را در بدترین شرایط اقتصادی از خود نشان دادند و به نوعی کارآمدی برخی ساختارهای اقتصادی خود را به رخ جهانیان کشیدند. البته برخی از اقدامات تدافعی جمهوری اسلامی ایران در مقابله با تحریم ها نیز مزید بر علت شد و استقامت ایران در مقابله با این تکانه های شدید اقتصاد جهانی را بیشتر کرد.

ویژگی های ساختاری اقتصاد ایران

مدیریت بحران های اقتصادی در جوامع مختلف با یکدیگر تفاوت دارد و دلیل اصلی این تفاوت به ویژگی های ساختاری اقتصاد بر می گردد. برای تحلیل دقیق وضعیت مدیریت اقتصادی بحران کرونا در ایران ابتدا باید نگاهی دقیق تر به ویژگی های

ساختاری اقتصاد ایران داشته باشیم. در زیر به برخی ویژگی های ساختاری اقتصاد ایران اشاره می کنیم:

۱- انبارداری: اقتصاد ایران هنوز ویژگی های سنتی خود را حفظ کرده است. ممکن است برای شما هم این سوال پیش آمده باشد که چرا در کشورهای پیشرفته دنیا مردم این چنین به فروشگاه ها حمله می کنند؟ چرا مواد غذایی در فروشگاه ها به سرعت تمام می شود؟ اما در ایران تاکنون با چنین صحنه هایی مواجه نشده ایم؟ یکی از مهمترین دلایل این موضوع به ساختار بازار ایران بر می گردد که مبتنی بر سیستم غیر متمرکز، خرده فروشی و مویرگی مغازه محور توزیع و فروش کالا در مقابل سیستم متکی بر مال ها، هایپر شاپ ها و فروشگاه های زنجیره ای بزرگ! در کشورهای پیشرفته است. در سبک و مدل فروش در فروشگاه های بزرگ و زنجیره ای که متمرکز است، مغازه های کوچک و کاسبی های خُرد صنوف مختلف از سطح شهر جمع می شوند و در نتیجه حجم کالای موجود در جامعه برابر است با میزان کالاهای موجود در فروشگاه ها.

اما در نظام توزیع کالا در ایران وضع به گونه ای دیگر است؛ در شهرهای ایران حتی کلان شهری مثل تهران، کافی است از در خانه به سر کوچه بیایید تا در زمانی کمتر از پنج دقیقه حداقل به دو مغازه سوپر مارکت برسید با انواع کالاهای مورد نیاز جامعه. حجم بسیار بالایی از کالا به صورت خرد در بین مغازه داران توزیع شده و به نوعی انبارداری می شود و لذا میزان کالای موجود در بازار بسیار بیشتر از نیاز جامعه است.

این موضوع با توجه به فرهنگ ایرانی ها در ایام خاص مانند عید نوروز دوچندان می شود.

انبارداری در اقتصاد ایران محدود به نگهداری کالا در مراکز خرده فروشی نیست. جمهوری اسلامی ایران طی سال‌های گذشته در مواجهه با تحریم های اقتصادی غرب و برای تأمین نیازهای مردم نوعی از انبارداری را در سطح ملی دنبال کرده که امروز در شرایط بحرانی به کار می آید. به عنوان نمونه قائم مقام وزیر صنعت، معدن و تجارت در امور بازرگانی در اسفندماه سال گذشته از شکسته شدن رکورد ذخیره کالاهای اساسی در انبارها خبر دارد و گفت: کالاهای اساسی به اندازه ۲ برابر نیاز کشور ذخیره شده است!^{۱۵} این نوع ذخیره سازی کالا در ایران یکی از ویژگی های ساختاری اقتصاد ایران است که توان تحمل اقتصاد ایران در مقابل تکانه‌های شدید اقتصادی کرونا را افزایش داد.

اگرچه آمار دقیقی نسبت به موجودی کالاها در کشور وجود ندارد ولی همین که در بدترین شرایط اقتصادی نیز کالاهای مورد نیاز مردم در بازار موجود می باشد (ولو با قیمت های بالاتر) نشان می دهد که این انبارها به مثابه ذخیره‌های استراتژیک، آرامشی را به وجود آورده که مانع از احتکار خانگی و احساس کمبود کالا شده است.

^{۱۵}. <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1398/10/27/2183604>

۲- تنوع و پیچیدگی نهادهای حمایتی در ایران: نهادهای حمایتی یکی از مهمترین بخش های اقتصاد در دنیا می باشند که وظیفه تأمین رفاه حداقلی برای شهروندان را دنبال می کنند. اما این نهادها در ایران با تفاوت های زیادی نسبت به سایر کشورهای دنیا به ویژه کشورهای پیشرفته عمل می کنند. در ایران حداقل ۲۵ سازمان رسمی حمایتی نظیر؛ کمیته امداد امام خمینی (ره)، سازمان بهزیستی، بنیاد مستضعفان، فرمان اجرایی امام و ... وجود دارد که در کنار هزاران نهاد و مؤسسه خیریه و خودجوش مردمی نقش بسیار بالایی در اجرای رزمایش های معنوی مانند مواسات و کمک های مومنانه به نیازمندان و آسیب دیدگان از بحران هایی چون کرونا و مبارزه با فقر مطلق در جامعه بر عهده دارند.

اگرچه چارچوب این سیستم متنوع و پیچیده از ابتدای پیروزی انقلاب به شکل رسمی شکل گرفته است ولی فشارهای اقتصادی گوناگون از دوران دفاع مقدس گرفته تا دوران تحریم و فشار اقتصادی باعث شده به انحاء مختلف این نهادها و سازمان ها تقویت شوند. وجود همین سیستم حمایتی فعال، مردمی و خودجوش که ریشه در باورهای دینی و اعتقادی مردم نیز دارد باعث شد تا در زمان شیوع کرونا و با فرخوان مقام معظم رهبری (مد ظله العالی) رزمایش همدلی به صورت گسترده شکل بگیرد که حجم خدمات آن قابل اندازه گیری نیست. با یک نگاه ساختاری می توان نهادهای دینی و مردمی اقتصادی ایران را بخشی از ساختار اقتصاد ایران تعریف کرد که نقش قابل توجهی در تاب آوری نظام جمهوری اسلامی ایران در مقابله با تبعات اقتصادی کرونا داشته و دارد.

اهمیت این نهادهای حمایتی در غیراجباری بودن آن است. انگیزه اصلی شکل گیری اغلب این نهادها، دینی و معنوی است؛ در حالی که در کشورهای پیشرفته، قانون جایگزین این موضوع است و نه انگیزه دینی. به عنوان نمونه بیمه اجباری و یا پرداخت بیمه بیکاری، کمک به موسسات خیریه برای معافیت از مالیات و ... از آنجا که انگیزه‌های دینی و اعتقادی بسیار عمیق و ریشه دار است، در سخت ترین شرایط نیز کارکرد خود را دارد. بر اساس نظرسنجی که ایسپا انجام داده است ۷۳٫۱ درصد از جامعه مخاطبان تحت تأثیر کرونا کاهش درآمد داشته اند و از طرف دیگر ۴۴٫۲ درصد گفته اند که به دیگران کمک کرده اند و یا قصد کمک کردن دارند.^{۱۶} یعنی بخش قابل توجهی از مخاطبین به رغم کاهش درآمد دارای انگیزه درونی برای کمک به دیگران هستند.

کمک های مردمی، دولتی و نهادهای حمایتی نیز ابعاد و تنوع خاص خود را داشته است. برخی از صاحبان املاک، از اجاره بهای ملک خود در این ایام صرف نظر کردند. به عنوان نمونه آقای فتاح، رئیس بنیاد مستضعفان در نشست خبری با اشاره به اقدامات این بنیاد در وضعیت کنونی گفت: نخستین کار بنیاد بخشش اجاره بهای املاک تجاری در اسفند ۹۸ و فروردین و اردیبهشت ۹۹ بود.^{۱۷} بانک مرکزی با ابلاغ مهلت دادن به

^{۱۶} . <http://ispa.ir/Default/Details/fa/2183>

^{۱۷} . <https://www.iribnews.ir/fa/news/2694505>

مشتریان بانک‌ها در پرداخت اقساط وام‌های قرض الحسنه، اعطای وام دولت به خانواده های بدرن درآمد ثابت، اعطای وام قرض الحسنه یک میلیون تومانی به یارانه بگیران و ... نمونه‌هایی از این کمک‌ها هستند.

۳- اخلاق اقتصادی ایرانیان: اخلاق اقتصادی ایرانی، آمیزه‌ای از تقدیرگرایی، سازگاری، محافظه‌کاری و امنیت‌خواهی است. معجونی که همه کنش‌های ایرانی را تبیین خواهد کرد. یکی از ویژگی‌های اخلاق اقتصادی ایرانیان تمایل به انباشت سرمایه به شکل زمینداری، طلا و گاهی ارزهای خارجی و ... است که به نوعی پس‌انداز محسوب می‌شوند تا در مواقع لزوم قابلیت تبدیل به پول را داشته باشند. در دوران تحریم و تورم بالا در کشور یکی از راه‌های حفظ ارزش سرمایه در ایران تبدیل پول خود به کالایی است که به راحتی توان تبدیل شدن به پول را داشته باشد. اگرچه این اتفاق در اقتصاد ایران به هیچ وجه مثبت نیست و باعث رکود سرمایه و مانعی برای توسعه محسوب می‌شود ولیکن در بحران‌های اقتصادی خانواده‌ها راهگشاست.

این اخلاق اقتصادی ایرانیان در دوران کرونا باعث شده است که به رغم تعطیلی مشاغل و بیکار شدن موقت بسیاری از افراد، معیشت بخش قابل توجهی از کسانی که آسیب دیده‌اند با مشکل حادی مواجه نشود؛ این در حالی است که در برخی از کشورها افراد هیچ‌گونه پس‌اندازی ندارند و به محض اینکه شغل خود را از دست بدهند برای تأمین اولین نیازهای خود، یعنی خوراک و مسکن با مشکل جدی مواجه می‌شوند.

یکی دیگر از اخلاق‌های اقتصادی ایرانیان که ریشه در اعتقادات و باورهای دینی آنها دارد، نوع دوستی و کمک به هم‌نوع است. همان‌طور که قبلاً گفته شد موسسات و نهادهای حمایتی نقش قابل توجهی در کاهش آلام مربوط به تبعات اقتصادی کرونا داشته‌اند. اگر روحیه کمک مؤمنانه و دستگیری از نیازمندان در اخلاق اقتصادی ایرانیان وجود نداشت، فلسفه نهادهای حمایتی از بین می‌رفت. پایگاه‌های مقاومت شجره طیبه بسیج و مساجد به کانون جمع‌آوری کمک‌های مردمی تبدیل شدند. تولید ماسک پارچه‌ای در خانه‌ها با مدیریت بسیج باعث شد سطح بهداشت عمومی در تجمعات ارتقاء یافته، ایران در کنترل کرونا نسبت به کشورهای غربی بسیار موفق‌تر جلوه نماید.

۴- تأثیر مثبت روند کاهش وابستگی بودجه به نفت: یکی از تبعات بحران کرونا در جهان، کاهش شدید قیمت نفت بود. یک بشکه نفت خام برنت (۱۵۹ لیتر) صبح روز دوشنبه اول اردیبهشت (۲۰ آوریل) به قیمت حدود ۲۷ دلار معامله شد. قیمت نفت خام "وست تگراس اینترمیدیت (WTI)" نیز به نازل‌ترین نرخ خود در ۲۱ سال گذشته رسید و در بازار بورس ۱۴ دلار و ۸۴ سنت داد و ستد شد^{۱۸}. کاهش شدید تقاضا در پی بحران کرونا و رقابت نفتی بین روسیه و عربستان، دلایل کاهش بزرگ قیمت نفت در ماه‌های اخیر است. کشورهای اوپک پلاس نیز به رغم کاهش عرضه حدود ۱۰ میلیون بشکه‌ای نتوانستند مانع این سقوط شوند. در این میان جمهوری اسلامی به دلیل تحریم‌های

^{۱۸}. <https://www.entekhab.ir/fa/news/543690>

گسترده نفتی و بانکی در سال‌های گذشته، مجبور شد وابستگی بودجه سال ۹۹ به فروش نفت را به شدت کاهش دهد و در بودجه عمومی کشور نیز تکیه به نفت را به صفر برساند، یعنی منابع حاصل از فروش نفت در ردیف بودجه عمرانی قرار می‌گیرد. به هر حال، اقدام و روند چندماهه کاهش نقش نفت در بودجه کشور زمینه آسیب‌پذیری ایران در شرایط بحران کرونا را کاهش داده است.

جمع‌بندی

اگرچه کرونا در جهان و ایران آثار و تبعات اقتصادی زیادی را بر جای گذاشت ولیکن در ساختار جمهوری اسلامی ایران - که در طول ۴۰ سال گذشته در فشار و تحریم به سر برده و شدیدترین تحریم‌های جهان را در سال‌های اخیر تحمل کرده - به گونه‌ای شکل گرفته که تاب‌آوری بیشتری را نسبت به سایر کشورها در مقابل فشارهای اقتصادی کرونا داشته است. ویژگی‌هایی مثل انبارداری، تشکیل شبکه‌های حمایتی گسترده و پیچیده، ویژگی‌های اخلاقی اقتصاد در بین عموم مردم و کم‌شدن میزان اتکا به نفت در بودجه از این دسته‌اند.

البته برخی از ویژگی‌ها نیز مانعی در مدیریت این بحران در کشور بوده‌اند. به عنوان نمونه نبود یک بانک اطلاعات جامع از درآمد خانوارهای ایرانی که دولت بتواند با تکیه بر آن نهادها و برنامه‌های حمایتی خود را به صورت هدفمند سامان دهد از موانع مدیریت این بحران است. حجم بالای نقدینگی و نرخ تورم بالا نیز باعث افزایش قیمت

کالا شده و توان نظارتی دولت پاسخگوی نیازهای جامعه نیست. پایین بودن سطح اعتماد عمومی به برنامه های دولت در مدیریت بحران های اقتصادی، مانعی مهم در بهره گیری از توان جامعه در مهار بیماری است؛ به گونه ای که اگر مراکز و مراجع دینی به موضوع ورود نمی کردند، رزمایش کمک مؤمنانه شکل نمی گرفت. از بیکاری و نوع و میزان تولید در کشور نیز می توان به عنوان موانعی نام برد که در دوران تحریم تشدید شده و البته در این مقطع نیز بر مشکلات پیش روی اقتصاد ایران در مقابله با کرونا افزود.

سخن پایانی اینکه کرونا یک تهدید برای اقتصاد ایران است ولیکن می توان با تکیه بر نقاط قوت و بهره گیری از فرصت های به دست آمده نه تنها از این شرایط عبور کرد بلکه الگویی موفق از مدیریت ایرانی اسلامی را در مقابله با بحران های اقتصادی ارائه داد.

مطلب پیوست:

نکات و پرسمانی در باره سهام عدالت

طرح سهام عدالت در راستای سیاست های اصل ۴۴ در سال ۱۳۸۵ آغاز شد. این طرح که دولت نهم در راستای خصوصی سازی و کوچک کردن دولت انجام داد، از ابعاد مختلف به ویژه از زاویه مقایسه عملکرد دولت های مختلف قابلیت مطالعه و بررسی جدی دارد. در اجرایی سازی این طرح سهام بعضی از کارخانه ها و بنگاه های دولتی در

اختیار اقسار مشخصی از جامعه قرار گرفت. هدف از این طرح، افزایش رفاه اقشار کم‌درآمد جامعه بود. هر چند قرار بود این طرح ۱۰ ساله یعنی در پایان سال ۹۵ به اتمام رسد و آزادسازی آن شروع شود، اما تاخیر پیش آمده در این سال‌ها، عملاً دارندگان این طرح را از سهام خود دور نگه داشت. ضمن اینکه پرداخت اصل مبلغ سهام عدالت از محل سود شرکت‌ها محقق نشد و در مجموع از ۴۹ میلیون نفر مشمول سهام عدالت، ۳۵ میلیون نفر ارزش سهام ۴۸۰ تا ۵۳۰ هزار تومان و مابقی سهام یک میلیون تومانی دارند.

سرانجام مقام معظم رهبری (مد ظله العالی) در پاسخ به درخواست آقای روحانی، رئیس جمهور کشورمان در اوایل اردیبهشت ماه سال جاری مبنی بر آزادسازی سهام عدالت موافقت خود را مشروط به رعایت سه شرط اعلام کردند و بدین ترتیب آزادسازی سهام عدالت کلید خورد. در حال حاضر ۴۹ شرکت در سبد سهام عدالت حضور دارند که از این تعداد، ۳۶ مورد شرکت بورسی و ۱۳ مورد غیر بورسی هستند. ارزش این سهام نسبت به زمان واگذاری بسیار بیشتر شده است.

مجموع	شرکتهای غیر بورسی	شرکتهای بورسی	
۲۶,۳۷۹	۳,۵۹۷	۲۲,۷۸۳	ارزش پرتفوی سهام عدالت در ابتدای زمان واگذاری (میلیارد تومان)
۳۷۰,۱۸۳	۳,۵۹۷	۳۶۶,۵۸۶	ارزش روز برآوردی پرتفوی سهام عدالت (میلیارد تومان)
۴۹	۱۳	۳۶	تعداد شرکتها

همانگونه که در جدول بالا مشاهده می کنید ارزش شرکت های بورسی واگذار شده برای سهام عدالت حدود ۱۶ برابر شده است. البته لازم به توضیح است که ارزش روز شرکت های غیربورسی محاسبه نشده است و قطعا ارزش آنها نیز بسیار بالاتر از عدد فوق می باشد. در برآورد قیمت روز شرکت های بورسی با توجه به نوسانات بازار آمارها از ۱۱ برابر تا ۱۶ برابر و بیشتر نیز گفته می شود.

در آیین نامه ای که دولت برای واگذاری سهام عدالت تهیه کرده است، دو مسیر برای سهامداران مشخص شده است؛ مسیر اول عبارت است از مدیریت سهام عدالت توسط سهامداران به صورت مستقیم. بدین ترتیب پس از دو ماه از انتخاب روش سهامداری تعدادی از سهام عدالت به تناسب ارزش سهامش به او واگذار می شود و فرد با دریافت کد بورسی خود و از طریق کارگزاری های بورس می تواند سهام خود را خرید و فروش کند. روش دوم این است که فرد درخواستی را تکمیل نمی کند و یا مدیریت سهام را توسط شرکت های سرمایه گذاری استانی ترجیح می دهد. در این حالت شرکت های سرمایه گذاری استانی همانند یک صندوق سرمایه گذاری از طرف مشتریان خود سبد سهام را مدیریت می کنند و سود حاصل از سهام را به صورتی که در مجمع عمومی صندوق تصویب شود توزیع می کند.

طبق آخرین خبرهای دریافتی تا کنون برای بیش از ۳۵ میلیون نفر کد بورسی صادر شده است و این بدان معنی است که با احتساب ۱۱ میلیون نفری که در بورس فعال

هستند و یا کد بورسی دارند، بورس ایران جامعه مخاطب ۴۵ تا ۵۰ نفری را دارد که عمق بازار را بسیار زیاد می کند.

یکی از سؤالات پر تکرار این است که انتخاب کدام روش بهتر است؟ در پاسخ باید گفت هر یک از این روش ها، برای گروه خاصی مناسب هستند و مزایا و معایب مخصوص به خود را دارند. روش مستقیم برای افراد زیر بهتر است:

۱- کسانی که کد بورسی دارند یا می خواهند داشته باشند؛

۲- کسانی که اطلاعات و وقت کافی را برای فعالیت در بازار سرمایه دارند و می توانند پرتفوی سهام خود را به خوبی مدیریت کنند. البته لازم نیست افراد در هنگام انتخاب این روش، کد بورسی داشته باشند و می توانند روش مستقیم را انتخاب و در فرصت یک ماهه ای که در اختیار دارند، نسبت به دریافت کد بورسی و احراز هویت اقدام کنند.

سایر افراد بهتر است روش دوم را انتخاب کنند و از لحاظ میزان سهام واگذار شده و میزان سود آنها تفاوتی بین دو روش نیست. اصلی ترین تفاوت دو روش به اختیار معامله و فروش سهام در روش اول است که در روش دوم سهام به فروش نمی رسد و سود سهام به افراد واگذار می شود تا زمانی که مجددا این امکان فراهم شود. نکته دیگر به مدیریت سهام بر می گردد؛ بسیاری از افراد از تجربه کافی برای خرید و فروش سهام در بازار بورس برخوردار نیستند و ممکن است در خرید و فروش متضرر شوند ولی

شرکت های سرمایه گذاری استانی از مهارت و تخصص کافی در مدیریت این سهام برخوردارند.

پرسمانی مجمل در زمینه سهام عدالت

برخی سؤالات مهم که در زمینه سهام عدالت در بین مخاطبان مطرح است، به شرح زیر است:

۱- اگر کسی نسبت به انتخاب روش مدیریت سهام (مستقیم یا غیر مستقیم) اقدام نکند چه اتفاقی می افتد؟

سامانه مدیریت سهام عدالت به صورت پیشفرض کسانی که نسبت به انتخاب روش سهامداری اقدامی انجام ندهند را به عنوان انتخاب روش غیرمستقیم در نظر می گیرد.

۲- آیا برای مدیریت مستقیم سهام نیاز به کد بورسی وجود دارد؟

برای انتخاب روش سهامداری نیازی به کد بورسی نیست اما اگر سهامداری روش مدیریت مستقیم را انتخاب کند برای خرید و فروش و مدیریت سبد سهام خود نیاز دارد که کد بورسی داشته باشد. لذا در مدت اعلام شده باید برای احراز هویت و دریافت آن از دفاتر پیشخوان دولت یا کارگزاری ها اقدام نماید.

۳- منافع آزادسازی سهام عدالت برای دولت چیست؟

منابع حاصل از آزادسازی سهام عدالت مستقیم به جیب دولت نمی رود و دولت تنها از مالیات معاملات بازار بورس بهره می برد اما مهمترین منفعت آزادسازی سهام عدالت برای دولت جایگزینی این اقدام به جای برخی اقدامات حمایتی دولت در شرایط امروز اقتصادی است. با توجه به شرایط نامطلوب اقتصادی، اثرات اقتصادی ویروس کرونا، وضعیت تحریم و قیمت نفت، دولت همزمان در دو بخش تأمین منابع و هزینه کرد آن با مشکل مواجه شده است؛ یعنی از یک طرف با کمبود منابع مواجه است و از طرف دیگر نیاز است که در حمایت از اقشار ضعیف جامعه حمایت های بیشتری خارج از بودجه مصوب داشته باشد. آزادسازی سهام دولت به عنوان بخشی از کمک دولت به اقشار ضعیف محسوب می شود که نیازی به تخصیص بودجه از خزانه ندارد.

۴- آیا کسانی که قبلاً سهام عدالت نگرفته اند می توانند نسبت به دریافت سهام عدالت اقدام کنند؟

سهام عدالت فقط به کسانی تعلق گرفته است که در ابتدای این طرح ثبت نام کرده اند و در شرایط فعلی امکان ثبت نام مجدد وجود ندارد.

۵- آیا آزادسازی سهام عدالت نقشی در افزایش نقدینگی جامعه و به تبع آن تورم دارد؟

آزادسازی سهام عدالت و یا افزایش قیمت آنها در بورس هیچگونه تأثیری در

نقدینگی جامعه ندارد و به طور کلی بالا رفتن قیمت سهام در بورس باعث خلق پول و افزایش نقدینگی در جامعه نمی شود. چرا که هر اندازه که قیمت سهمی بالا برود و کسی آن سهم را بفروشد و نقدینگی را وارد بازار کند فرد دیگری که آن سهم را خریده است به همان میزان نقدینگی را از بازار خارج کرده تا آن سهم را بخرد و در کلان موضوع در بورس خلق پول انجام نمی شود و نقدینگی را بالا نمی برد. البته در واگذار سهام دولتی به مردم بخشی از نقدینگی جامعه جمع آوری می شود.

۶- با توجه به رشد سریع بازار بورس در این روزها اگر بازار بورس حباب داشته باشد، تأثیری در ارزش سهام عدالت دارد؟

در مورد این که بازار بورس حباب دارد یا خیر، نظرات متفاوتی وجود دارد اما با فرض اینکه بورس حباب داشته باشد، اصطلاحاً بعد از ترکیدن حباب ارزش سهام تا حدی کاهش می یابد و سهام عدالت نیز از قاعده مستثنی نیست. نکته مهم در این سؤال این است که اولاً به اعتقاد بسیاری از کارشناسان بورس، وضعیت فعلی حباب نیست و اگر هم اصلاحی در قیمت سهام اتفاق بیفتد بسیار کم و موقتی است و لذا فرض این سؤال که بورس حباب دارد، فرض دقیق و محکمی نیست. گفتنی است ذات بازار سرمایه نوسان پذیر است، لذا باید دقت و مراقبت صورت گیرد تا از پیامدهای احتمالی پیش-دستانه جلوگیری شود.

۷- چه فرصت‌ها و تهدیداتی در آزادسازی سهام عدالت وجود دارد؟

در مورد مهمترین فرصت‌ها می‌توان به عمق بازار سرمایه اشاره کرد بدین گونه که وقتی شرکت‌های تولیدی بر دوش تعداد زیادی از مردم استوار باشد، یعنی به معنای واقعی کلمه مردمی شده است و ثبات شرکت را افزایش می‌دهد و در مقابل تکانه های اقتصادی تاب آوری بیشتری دارد. دیگر اینکه بسیاری از افرادی که سهام عدالت دارند به سهام عدالت اکتفا نمی‌کنند و سرمایه‌های خرد خود را در بازار بورس سرمایه‌گذاری می‌کنند که هم بر تولید اثرات مثبتی می‌گذارد و هم ارزش پول افراد بهتر حفظ می‌شود. بالا رفتن حجم مشتریان بورس نقدشوندگی بازار را نیز ارتقاء می‌دهد و در مجموع فرصت‌های آن بیش از تهدیداتش است.

البته مهمترین تهدیداتی که در پی عملی شدن این اقدام متصور است، هجوم مردم برای فروش سهامشان و پایین آمدن ارزش سهام شرکت‌ها برای فروش سریع است که البته این موضوع در کوتاه مدت جبران می‌شود و شرکت‌ها آسیب جدی نمی‌بینند. تهدید دیگری که در این زمینه وجود دارد به مدیریت شرکت‌ها برمی‌گردد که ممکن است برخی شرکت‌هایی که درصد بالایی از سهام آنها در قالب سهام عدالت واگذار شده است، در مدیریت شرکت با مشکلاتی مواجه شوند که البته سازمان بورس و وزارت صمت پیش‌بینی‌های لازم را در این زمینه انجام داده‌اند.